

Formální prostředky poezie: figury a tropy

Podstatnou vlastností slovních figur je skutečnost, že se při jejich užití nemění význam slov, která figuru vytvářejí X tropy fungují na principu přenášení významu.

FIGURY

= esteticky účinné kombinování hlásek a slov
: zdůrazňují nějaké obsahové poselství

1. Figury vzniklé hromaděním

: hromadit se můžou zvuky, slova, struktury, významy

a) hromadění zvuků

Homoioteleuton

= předstupený rýmu, opakování koncových slabik vět, syntaktických celků, zvláštní případ homioptoton (= opakování pádových koncovek; srov. gramatický rým – dcerám, kočkám, omáčkám)

Aliterace

= opakování stejné hlásky nebo skupiny hlásek na začátku dvou nebo více sousedních slov nebo slovních skupin (náslovný rým)

- *prázdná prestiž v prach se plazí
hlaholně nad hladem hloubá
nikoho než nás nebolí* (E. Bass)
- *Nade mnou kolo — kůl — kostlivec — lebka bledá...* (K. H. Mácha)

Paronomázie (parecheze)

= hromadění slov zvukově shodných nebo velmi podobných (odvozených od téhož kmene)

- *V číši času*
- *div divoucí* (figura etymologica)
- *Hej holky hejbejte se rejděte rejdivý rej* (V+W)

Polyptoton

= opakování téhož slova v různých mluvnických tvarech (srov. homioptoton)

- *večerní máj, byl lásky čas.
Hrdliččin zval ku lásce hlas,
kde borový zaváněl háj.
O lásce šeptal tichý mech;
kvetoucí strom lhal lásky žel
svou lásku slavík růži pěl* (K. H. Mácha)

Epizeuxis

= opakování stejných slov bezprostředně za sebou

- *Proč za ty ruce, za ty ruce
tak málo se platí?*
- *Plavovlasá země
se vzdouvá, se vzdouvá.
Slunečními řetězy zavěšena
se houpá, se houpá.* (V. Závada)

Anafora

= opakování slova na začátku metrických celků (veršů, poloveršů, strof)

- *Člověku dáno je, že jak jde čas, všechno je horší,
vždy že se dočká dne, kdy tak či tak stihne ho smrt.
Člověku dáno je, že rodí se nahý a nahý
k matce se vrátí a z jmění svého si nevezme nic.
Člověku dáno je, že změní se, zpráchniví v zemi,
že se, ubožák v popel postupně rozpadne zas.*
- *Darmo, řeko, tvoje lkání,
darmo tmavou nocí zní... (K. H. Mácha)*

Epifora

= opakování stejného slova na konci celků (veršů)

- *Tent' bude, praví, tak šťastný,
a ještě jednou šťastný.*
- *Přicházím k Tobě. Jaké to máš vlasy!
Tak těžké, vonné, sametové vlasy. (K. Toman)*

Epanastrofa

= opakování slova (slovního spojení) na konci verše a na začátku dalšího

- *i po smrti, rybáři, vidíte na svoje moře,
na svoje moře, kde žijete krásně a sami*
- *Vybíral jsem celé plástve,
celé plástve černého medu ... (M. Florian)*

Některé figury jsou založeny na zvukovém, akustickém účinku hláskových kombinací, který přispívá k emocionální atmosféře:

Onomatopoeie

= zvukomalba; nakupení určitých hlásek ve verši tak, aby vyvolaly dojem reálného zvuku

- *Vyvalily se vlny zdola,
roztáhnuły se v širá kola;
a na topole podle skal
zelený mužik zatleskal. (K. J. Erben)*

Eufonie

= libozvučnost; umělecky působivé uspořádání hlásek nebo skupiny hlásek na základě jejich opakování (především kombinace s převahou samohlásek, dvojhlásky OU a souhlásky L)

Kakofonie

= nelibozvučnost; především souhláskové shluky s velkou frekvencí souhlásek S, Š, R, Ř

- *Malověrní Čas kostižerný
jí jenom krásu dal
a z polí stenných křik iluminoval
kamenné texty portálů a zdí. (F. Halas)*

Asonance

= souzvuk koncových samohlásek na konci veršů

- *Čí jsou to ovečky,
co se v horách pasou?
To jsou Janíkovy,
co ho všet budou. (z lidové poezie)*

Aliterace

b) hromadění struktur

Paralelismus

= hromadění stejných syntaktických struktur a významů (na pomezí mezi figurami a tropy)

- *Do třetice musím též krčmy vzpomenouti,
k ní jsem celý život lnul, k ní chci vždycky lnouti.*

= druh přirovnání, kladoucí jevy volně vedle sebe – obdobná gramatická, rytmická nebo tematická výstavba veršů nebo úseků

- *Spanilý stvol zdvihl číšku,
plnou medu,
kůň zdvihl hlavu s nozdrami,
plnými krve, ... (O. Mikulášek)*

Antiteze

= protikladné vyjádření

- *Zatímco si moudrý muž, je-li mudrc pravý,
skálu zvolí za základ, obydlí když staví,
já se hlupák podobám plynoucímu toku,
který mění krajinu na každíčkém kroku.*

= přirovnání protikladem (obraz, popření, cílový obraz)

- *Nezhaslo slunce, ale umřel člověk. (K. Toman)*

(Paralelismus a antiteze se mohou projevovat na velmi malém prostoru, ale mohou fungovat také na úrovni celých strof, nebo i na vyšší úrovni, třeba jako paralelismus mezi strofami: Čelakovský.)

Chiasmus

= typ paralelismu, zkřížené postavení odpovídajících si slov (řecké písmeno χ)

- *morte bona morior, dulci nece necor.
smrtí krásnou umírám, sladkou ranou padám.*

c) hromadění významů

Pleonasmus

= nadbytečné seskupení souznačných nebo významově blízkých slov

(hromadění slov podobného významu, často v té podobě, že význam přívlastku je obsažen ve slově, ke kterému patří; známé především jako stylistický nešvar, především v publicistickém stylu, ale může být i básnickým prostředkem: většinou pleonastické přívlastky – epiteta, viz níže)

- *hlavní protagonista, notoricky známý
po modrém blankytu bělavé páry hynou*
- *Hornické děti jdou si hrát
a já jsem slepý a já je nevidím... (V. Závada)*

Tautologie

= dvojí či vícere vyjádření téže věci

- *Nevesely, truchlivy,
jsou ty kraje vodní,
v poloutmě a v polousvětle
mine tu den po dni*

: protějškem tautologie je figura zvaná oxymóron (spojení slov, která si logicky odporují:
třeskuté ticho; Mrtvé milenky cit, zborněné harfy tón)

Amplifikace (gradace) = stupňování, zesilování nebo zeslabování hromaděných významů

: klimax = pojmenování nebo motivy seřazené podle významu tak, aby měly
vzestupnou tendenci (*pochod, útok, vítězství slávy života*)

➤ *Zpíval, že bude, až bude,*

že bude stále perutný

a ještě perutnější, ba nejperutnější z perutnaticů. (L. Kundera)

: antiklimax = pojmenování nebo motivy seřazené podle významu tak, aby měly
sestupnou tendenci

(*z tisícerych pokřiků, hvizdů, hlesů*)

(Podobně jako paralelismus a antiteze může fungovat na velmi malém prostoru, ale i na úrovni celé básně.)

2. Figury syntaktické

Hyperbaton

= neobvyklý pořádek slov; většinou inverze, čili přehození, postpozice přívlastku
(souhrnný název pro figury založené ve změně přirozeného slovosledu)

Anastrofa

= inverze, obrácení obvyklého pořádku slov (*lyry zvuk*)

➤ *Miláčku, ty máš v ústech zralou třešni!*

Jak chutná ti? (V. Nezval)

Enallagé

= odchylka od gramatické normy, záměna v syntaktickém připojování větných členů

➤ *hesterna felicitate pugnae ferox* (Livius) = bujným včerejším štěstím v bitvě: místo štěstím ve včerejší bitvě

➤ *victoria Romana militum* = římské vítězství vojáků: místo vítězství římských vojáků

plurál maiestatis = majestátní, královský plurál

(tímto způsobem dává mluvčí najevo vážnost svého postavení)

plurál academicus

historický prézens (slouží k oživení vyprávění)

Asyndeton

= bezspojkové připojování slov a vět

➤ *A byla cesta nížinou, přes vody, luka, bažinou*

Polysyndeton

= nadbytečné hromadění spojek

➤ *a stráně zastřené a vzhůru cesta sivá*

a soumrak májový

Parenteze

= závorka, vsuvka (doplnění významového celku vložím nové myšlenky)

➤ *by láska tvá tě šťastnou učinila,*

by vášeň – vášeň je-li to – tě nikdy nezlomila

➤ *Ač plakala a rty se chvěly (zpozdlá), připravila se k noci...* (A. Sova)

Hendiadys

= souřadné spojování dvou výrazů, které nejsou obsahově souřadné, ale jeden je určením druhého (dvě jména místo spojení jména a přívlastku)

- *hněv horníka z Beskyd a z hor* – místo z beskydských hor

Zeugma

= totéž slovo náleží dvěma větám nebo větným členům, ale přesně se hodí jen k jednomu z nich (smíšení vazeb; běžná gramatická chyba spíš než stylistická figura)

- *pro i proti návrhu*
- *A tak jsem poprvé osobně viděla a mluvila s tak slavným člověkem.*

Elipsa

= výpustka; vynechání nepodstatných částí výpovědi

- *tělo jeho – skála na skále ležící* (vynecháno je jako)
- *Pane, vy kulháte na levou!*
A myslíte, kosíčku, že vy ne? (K. Kapoun)

TROPY

: básnické ozdoby založené (na rozdíl od figur) na přenášení významu

: jednotlivé typy tropů se liší charakterem a typem přenášení významů

: použití tropů bylo v antické rétorice považováno jako znak vysokého stylu

: čtyři základní tropy: metafora, metonymie; symbol; epiteton

(poslední dva jsou k tropům řazeny jen někdy)

Metafora

= je přenesení významu (pojmenování nějaké věci jinou věcí) na základě podobnosti (vnější či vnitřní); je to vlastně eliptické přirovnání

- *smutek vzkvétá*
- *havraní vlasy* (metafora) = *vlasy černé jako havran* (přirovnání)
vlasy = comparandum
černé = tertium comparationis (kvalita společná srovnávaným věcem)
jako havran = comparatum

(určete princip vzniku následujících metafor:

- týkající se tvaru nebo struktury – *zub pily*
- týkající se rozsahu nebo množství – *kapka štěstí*
- týkající se funkce – *hlava rodiny*
- týkající se místa nebo polohy – *čelo postele*)

: personifikace = druh metafor, kdy se přenáší vlastnosti živé bytosti na neživou věc a abstraktní pojmy

- *sen za snem přicházel*
- *Na stole světlo
boxuje s noční můrou.
A po dvoře chodí vítr
jako chlap* (K. Biebl)

: synestézie = zaměňují se počítky různých smyslů; jeden smysl přebírá funkci jiného smyslu

- *žhavý rytmus*
- *tvůj zrak, jenž medem voní*

- *Šum žárem umdlený na větve tíhou naleh
a visel bez hnutí, co v teskných intervalech
les dýchal přitisklý a potu hořký přival
z rozprsklých zelení mu hrubou vůni splýval.* (O. Březina)

Metonymie

= přenesení významu na základě věcné souvislosti

- *královna Koloběžka* (souvislost mezi člověkem a věcí, která je pro něj typická)
- *číst Homéra* (souvislost mezi původcem a jeho dílem)
- *Na břehu moře maják do tmy hoří* (J. Seifert)

: záměna příčiny a účinku (*její jazyk není nejvybranější*)

: záměna obsahu za věc (*vypil celou sklenici*)

: záměna věci za místo jejího původu (*Bílý dům*)

: záměna vlastnictví nebo výrobku za majitele nebo autora (*vykradli souseda*)

Rozlišení mezi metaforou a metonymií je někdy obtížné, protože rozdíl mezi věcnou souvislostí a podobností nemusí být vůbec patrný. Věcná souvislost je vlastně jakýsi druh podobnosti, řekněme vnitřní, zatímco u metafory jde v zásadě o podobnost vnější. Můžeme však najít obojí.

Synekdocha

= kvantitativní vztah mezi pojmenovávaným a pojmenováním – 4 typy:

1. *pars pro toto* – *moje noha tam nevkročí; na voze hladové oči* (J. Kainar)
2. *totum pro parte* – *věděl o tom celý svět*
3. *species pro genere* (druh za rod) – *sytý hladovému nevěří*
: sytý a hladový je pojmenování stejného druhu člověka, výraz člověk je označením rodu
4. *genus pro specie* (rod za druh) – *prsten s kamenem* (démantem)

Hyperbola = nadsázka

- *Veranie – z mých přátel, jichž jsou celé
tisíce, příteli můj jediný –*

Litotes

= zjemnění – popření opačného pojmu (vyjádření představy výrazem na první pohled zmenšeným, ale ve skutečnosti někdy silnějším, než by byl původní výraz)

- *není zrovna nejchytřejší*

Eufemismus = zeslabení významu

- *zesnul; kráčí zachmuřenou cestou; tam, odkud prý už není návratu*

(zároveň i perifráze = vyjádření opisem; předmět nebo pojem nepojmenujeme přímo, ale vyjmenujeme jeho znaky)

Ironie = vyslovení pravého opaku toho, co máme na mysli

- *Ó Marku Tullie – ty, který hovoříš
výmluvněji než všichni Romulovi
potomci, i ti příští – Catullus
ti skládá svůj hold kulhavými slovy,
nejmizernější ze všech básníků
právě tak, jako ty jsi v celé zemi
génus mezi advokáty všemi.*

Přechodné a zvláštní jevy tropiky

Symbol (poněkud se vymyká, přesahuje rámeček tropu)

= znázornění abstraktního pojmu konkrétním předmětem

: symbolická pojmenování mají doslovný a symbolický význam

: k symbolu lze přiřadit alegorii – vyprávění děje, který má zároveň doslovný i přenesený význam (jinotaj)

- *Skleněná lahvička, a lebka na vinetě
v mou duši vbodává svůj pohled příšerný.
Den ze dne s myšlénkou o onom lepším světě
já neznaboh se stávám více důvěrný*

Epiteton

= básnický přívlastek, zdůrazňuje stálou nebo mimořádnou vlastnost

: někdy řazen k tropům – jde o přívlastky, u nichž nejde o vytčení nové vlastnosti, o zúžení, individualizaci pojmu, nejsou tedy „kvalifikující“

: *epiteton constans* (stálý) – *vraný kůň, volooká Héra, Achilleus rychlý v běhu, jiskrná Athéna*

: *epiteton ornans* (obrazné, ozdobné pojmenování) – *smaragdová tráva* (místo zelená tráva)

: hranice mezi epitetem a kvalifikujícím přívlastkem – i mezi jednotlivými druhy epitet – může být labilní

Oxymóron

= spojení významově protikladných slov

: zvláštní typ epiteta, kde je logický rozpor mezi lexikálním významem substantiva a adjektiva

- *černé světlo, mrtvé milenky cit, zbortěné harfy tón, teplo zhaslého plamene*